
HISTORIE

HISTÓRIA VOJENSKEJ NEUROLOGIE U NÁS

Plk. MUDr. Antonín PREČ

Neurologické oddelenie Vojenskej nemocnice SNP v Ružomberku

(náčelník: plk. MUDr. Antonín Preč)

Hoci neurológia patrila ešte v polovici nášho storočia medzi najmladšie samostatné lekárske odbory, sú nervové ochorenia, resp. ich prejavy známe veľmi dávno. Napríklad v papyruse Edwina Smitha (asi zo 16. storočia pred n. l.) sú už pomerne presne opisované niektoré príznaky mozgového a miechového poranenia a jeho komplikácií, i keď sa vtedy celkom nič nevedelo o skladbe a funkciách nervovej sústavy (15). V našom písomníctve sa s nervovými chorobami stretávame po prvý raz v Křišťanových *Lékařských knížkách* zo začiatku 15. storočia (13). Majster Křišťan z Prachatic (1360—1439), veľký priateľ Jána Husa a tvorca základnej domácej medicínskej literatúry s českou terminológiou, sa v nich zmieňuje o rôznych druhoch bolestí hlavy, závratoch, o vysychaní mozgu, nespavosti, o mozgových porážkach a o ochrnutí končatín, o epilepsii a besnote. Jeho diagnózy sú tu formulované zväčša iba monosymptomaticky, kým hlavný dôraz kladie autor predovšetkým na liečenie (*Kohož hlava bolí, vezmi ... Proti šlaku náhlému, vezmi ... Proti padoucí nemoci. Vezmi ... atď.*). Podrobnejšie opisy objektívnych nervových príznakov, založené na konkrétnom pozorovaní, nachádzame viac v súdobých ránkohojských (chirurgických) knihách, ako je česká verzia Rhazesovho chirurgického traktátu *Knihy ranlékařské Mistra Velikého, řečeného Rasis* (4, 7), český preklad Saličetovej *Chirurgie*, pravdepodobne od Křišťana z Prachatic, pod názvom *Ranná lékařství* (5) a výťahy (excerptá) z diel starých autorov, napríklad *Ranlékařské knihy velikých Mistrů* (17) a ďalšie (4, 7)¹⁾. Neuropatológiou včítane úrazov hlavy sa zapodieval aj Ján Marcus Marci z Kronlandu (1595—1667), jeden z mála predstaviteľov pokrokového medicínskeho myslenia u nás v období po Bielej hore. Vo svojej *Liturgia mentis sen Disceptatio Medica, Philosophica et Optica* podal materialistický výklad mozgových príčin epilepsie.

Klinická neurológia sa pôvodne tradovala

v rámci vnútorného lekárstva. K jej rozvoju ako samostatnej vedy a medicínskeho odboru došlo v celosvetovom meradle prakticky až v druhej polovici 19. storočia. V Moskve bola v roku 1869 otvorená prvá neurologická klinika na svete na čele s Alexejom Jakovlevičom Koževnikovom (1836—1902). Tým sa začala slávna éra ruskej a sovietskej neurológie s bádateľmi a klinikmi svetového formátu, ako bol Korsakov, Rot, Rossolimo, Darkševič, Minor, Bechterev, Blumenau, Kernig a ďalší. Vo Francúzsku sa v roku 1882 stal prednostom prvej neurologickej kliniky Jean Martin Charcot (1825—1893), pôvodne internista, patologický anatóm, geriatra a nakoniec profesor neuropatológie. Po ňom prišli Babinski, Pierre Marie, Déjérine a iní. Popri poznatkoch ostatných zahraničných vedcov (Romberg, Oppenheim, Wernicke, Westphal, Strümpell, Jackson atď.) sa oba prúdy, ruský i francúzsky, významne uplatnili aj v klinickom myslení našich lekárov.

U nás sa v tejto dobe nervovými chorobami zapodievali v prvom rade internisti, napríklad Emerich Maixner (1847—1920), Josef Thomayer (1853—1927), Ladislav Syllaba (1868—1930), Josef Pelnář (1872—1964) a iní. Z chirurgov to bol predovšetkým Eduard Albert (1841 až 1900), účinkujúci vo Viedni, a jeho žiak, priekopník českej neurochirurgie Karel Maydl (1853—1903) a ich nasledovníci (9). Spomedzi našich psychiatrov sa jej popri Karolovi Kuffnerovi (1859—1941) a Antonínovi Heverochovi (1869—1927) venoval najmä Ladislav Haškovec (1866—1944), ktorý sa po habilitácii v roku 1896 stal prvým docentom neurológie v Čechách (19) a od roku 1926 sa usiloval vybudovať v chorobinci na Karlove aj samostatnú neurologickú kliniku. Uňho sa svojho času školil i vojenský neuropsychiater Osvald Vymětal.

Po Haškovcovi sa v roku 1899 habilitoval na neurológiu i prof. Antonín Heverocho, 1921

Prednáška na zhromaždení vojenských neurológov v Brne 30. mája 1978.

¹⁾ Tak v Saličetových *Ranná lékařství* v druhej knihe, v prvej kapitole *O úrazu hlavy* čítame okrem iného toto: „Když kto uražen (= poranený) bude v hlavu kamenem nebo kyjem neb takovou věcí, aneb padna urazí se v hlavu o kámen nebo o jinou věc, a rozrazí se kůže, tedy má lékař znamenati (= zistiť) jestli leb proražena, čili nic.“

Znamenie, když leb proražena, tato jsú: blívání (= vracanie) a omdlení v čas pádu neb uražení (= poranenie) a černost očí neb snědost okolo nich (= okuliarový hematóm), s nějakým upadním jich a červeností žil, s závratem a mrčením (= zhoršením) náhlým zraku a z též příčiny přichází, že znamená budoucí pakostnici (= ochrnutie) anebo křeč a potom smrt ... že když úraz jest na pravé straně, tedy pakostnice bude na levé straně (=druhostranná hemiparéza, event. hemiplegia) ...“

prof. Jan Janský²⁾ a v roku 1927 Jan Šebek, Haškovcov žiak, 1929 poverený vedením neurologického oddelenia v Prahe—Krči. Tak sa postupne vytváral v našich podmienkach dvoj-jediný medicínsky odbor — neuropsychiatria. Táto únia — až na ojedinelé výnimky — trvala zhruba do päťdesiatych rokov, kedy sa neurologia koncepcne i organizačne „oddělila“ od psychiatrie ako samostatná vedecká i klinická disciplína. Za jej osamostatnenie bojoval popri Ladislavovi Haškovcovi predovšetkým Kamil Henner (1895—1967), pôvodne asistent I. internej kliniky prof. Ladislava Syllabu v Prahe. Henner vychádzal pri svojej práci v prvom rade z vnútorného lekárstva, nadväzujúc pritom na tradície a pokroky francúzskej neurologickej školy. V roku 1927 sa habilitoval a o desať rokov neskôr (1937) sa stal prednostom prvej samostatnej neurologickej kliniky v Prahe a vôbec v Československu (21). Vychoval početnú školu, ktorá popri Kuffnerových, Heverochových a Haškovcových žiakoch (Bělohradský, Černáček, Janota, Janský, Mysliveček, Procházka, Šebek, Taussig, Vondráček, Vymětal a ďalší) sa zaslúžila o rozvoj našej neurológie v období medzi obidvoma svetovými vojnami, ale hlavne po roku 1950. Tiež väčšina našich vojenských neurológov sú v prvej alebo v druhej generácii odchovancami tejto školy.

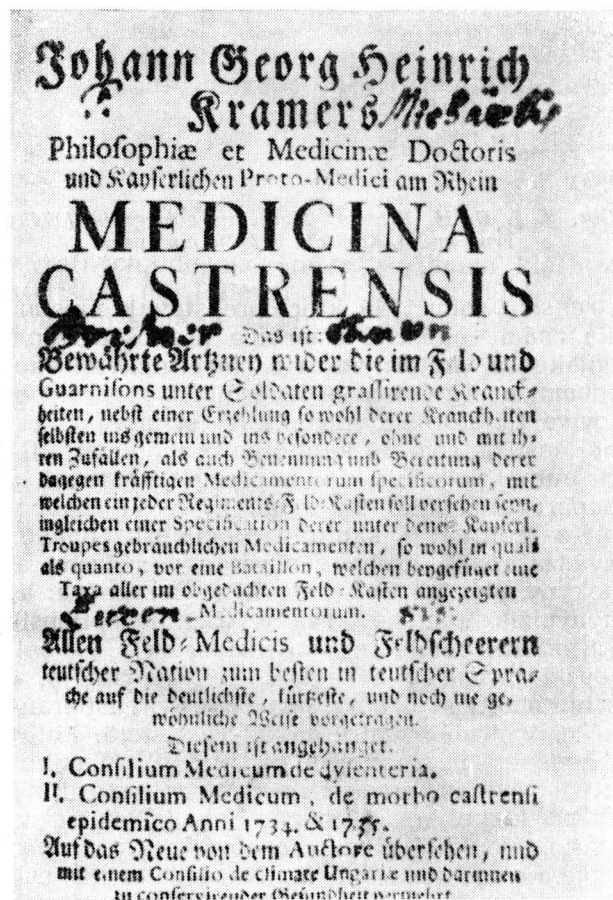
Teda okrem spomínaných pražských pracovníkov prof. Haškovca, prof. Hennera a doc. Šebeka nebolo za prvej republiky žiadne ďalšie čisto neurologické zdravotnícke zariadenie. Takisto mimopražských neurológov prakticky nebolo, skôr to boli neuropsychiatri. Preto odborná neurologická starostlivosť sa až do konca druhej svetovej vojny poskytovala väčšinou na interných a psychiatrických, resp. neuropsychiatrických klinikách (Praha 1886, Brno a Bratislava 1919), na interných a neuropsychiatrických oddeleniach verejných nemocníc, v ambulanciách nemocenských poisťovní, kde pracovali odborní lekári pre vnútorné a nervové, prípadne pre nervové a duševné choroby a napokon aj v súkromných ordináciách, sanatóriách a v kúpeľných ústavoch. Až po roku 1950, najmä však po vydaní zákona č. 103/1951 Zb., O jednotnej preventívnej a liečebnej starostlivosti, začína sa vlastný rozvoj československej neurológie s postupným kádrovým a materiálnym zabezpečením, so stále sa zväčšujúcim lôžkovým fondom a hlavne so všeobecne dostupnou a bezplatnou odbornou pomocou.

Považovali sme za vhodné i potrebné uviesť všetky tieto okolnosti, aby sme mohli v daných súvislostiach porovnať a hodnotiť vývin vojenskej neurológie u nás.

²⁾ Jan Janský (1873—1921), profesor psychiatrie a neurológie, jeden z objaviteľov štyroch krvných skupín u ľudí, slúžil od roku 1914 v armáde (obr. 1). Svojho času bol aj prednostom neurologického oddelenia Posádkovej nemocnice Praha až do demobilizácie v roku 1919.

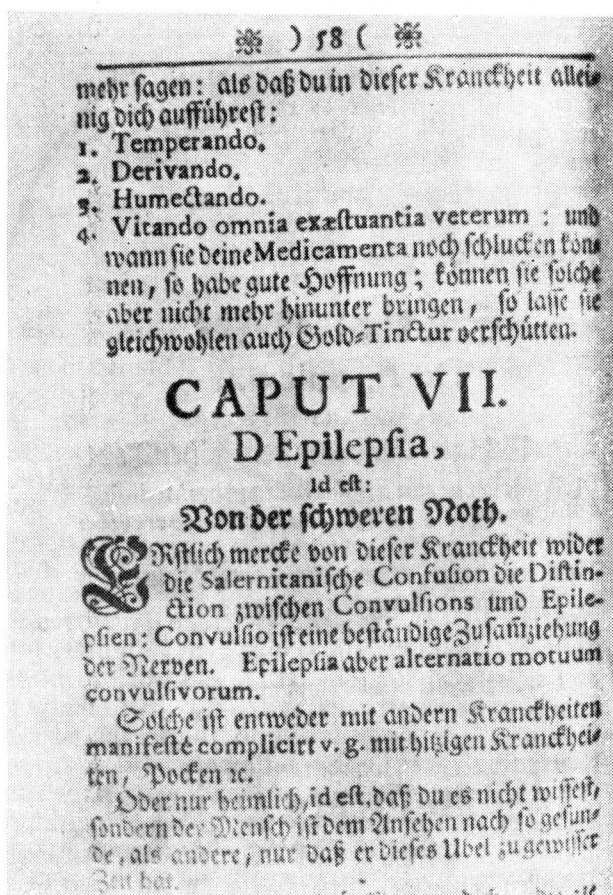

Obr. 1. Jan Janský (1873 — 1921)

Obr. 2. J. G. H. Kramer: *Medicina castrensis* (1740). Titulný list

Celkom prvá zmienka o neurologickej problematike v rakúskej vojenskozdravotníckej literatúre je v Kramerovej knihe *Medicina ca-*

Obr. 3. J. G. H. Kramer: *Medicina castrensis* (1740). Prvá kniha. Kapitola VII. De epilepsia

strensis z roku 1740, ktorá predstavuje najstaršie známe odborné smernice pre ošetrovanie vojakov s vnútornými a s chirurgickými chorobami a pre vojenské lekárstvo z prvej polovice 18. storočia (obr. 2). V jej prvej, internej časti je stručná kapitola o apoplexii, ktorú autor považuje za naprosto infaustnú, a odporúča „liečiť“ iba tých, ktorí sú schopní piť a prehĺtať. V kapitole o epilepsii (obr. 3) uvádza rôzne druhy záchvatov a súčasne aj pokyny, ako ich od seba odlíšiť. Rozoznáva: a) konvulzie, tonické kŕče a vlastnú epilepsiu (*alternatio motuum convulsivorum*), b) epilepsiu primárnu a sekundárnu, spojenú o. i. s horúčnatými ochoreniami, a c) predstierané kŕče. V druhej, chirurgickej časti tejto knihy sa pisateľ podrobnejšie zaoberá diagnostikou a ošetrovaním úrazov hlavy. Vedel napríklad, že pri komplikovaných poraneniach môžu nastať mimo krvácania a ranovej infekcie tiež kŕče a ochrnutie končatín. Nazdával sa, že celkové kŕče vyvoláva aj cudzie teleso v mozgovej rane, veľká strata krvi a vnútrolebečný krvný výron, ktorý treba odstrániť trepanáciou.

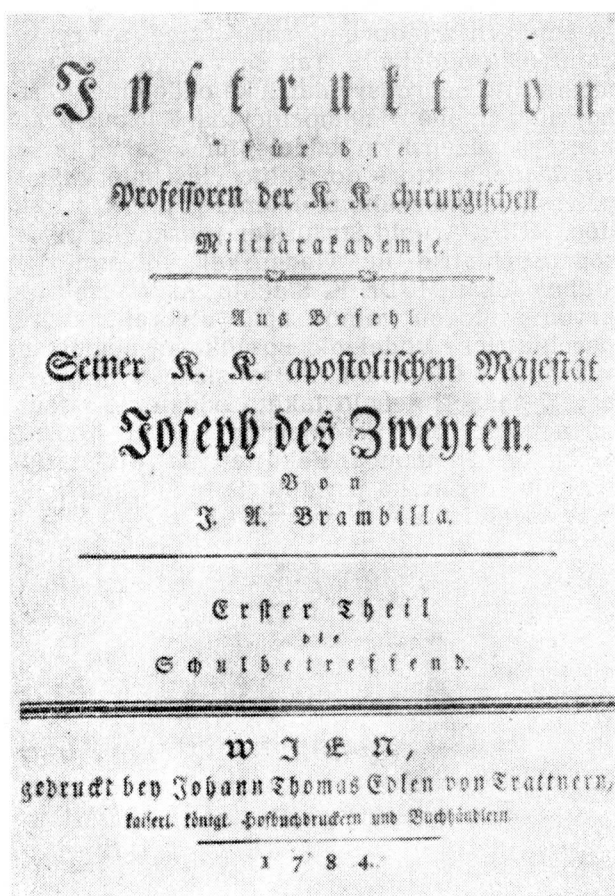
Teda v prvej a čiastočne i v druhej polovici 18. storočia zahrňovala vojenská neurologická problematika zhruba iba apoplexiu, epilepsiu a kraniocerebrálne traumy. Až v osemdesiatych rokoch tohto storočia nachádzame vo

vojenskomedicínskej spisbe už podstatne širšiu paletu nervových príznakov a chorôb. Tak v Brambillovej *Smernici (Instruktion...)* pre profesorov Vojenskej medicínsko-chirurgickej akadémie vo Viedni z roku 1784 (obr. 4) sa dozvedáme, že úlohou profesora fyziológie a anatómie je vyučovať o skladbe a funkciách mozgu, predĺženej miechy, o mozgovomiechových plenách, o periférnych nervoch a o likvore (kapitola II., § XXXIII.). Profesorovi patológie (t. j. interny) sa tu ukladá prednášať adeptom vojenskej medicíny a chirurgie o paraplégii, hemiplégii, blefaroplégii, o anosmii a glossoplégii, o kauloplégii (t. j. o mužskej impotencii), o spazmoch, tetanických kŕčoch a konvulziách, o opistotonuse a o rôznych druhoch bolestí hlavy. Ďalej o tom, čo je to amencia, mánia, delírium, kóma, frenitis (= zápal mozgových plien), epilepsia, kataplexia, paralysis universalis alebo particularis (kapitola III., § L a LVII., kapitola V., § X., XVI. a XVII.). A nakoniec, že profesor chirurgických operácií (sic!) musí okrem iného naučiť poslucháčov ošetrovať aj poranenia lebky a mozgu, najmä, kedy a ako trepanovať (kapitola IV., § XIX.)³⁾.

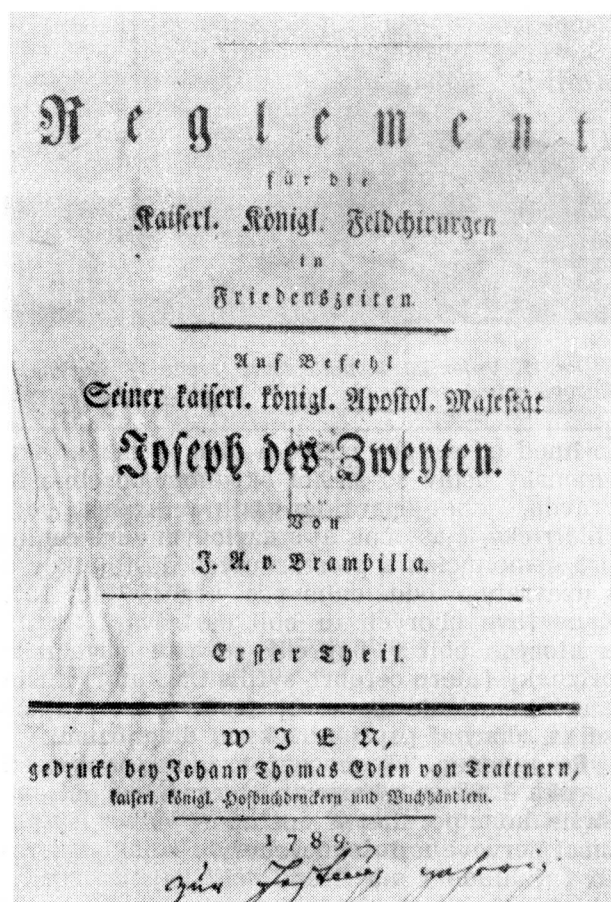
Z profesorov patológie — internistov jozefínskej Akadémie, ktorí systematicky prednášali neuropatológiu, treba spomenúť predovšetkým národné uveďomelého Františka Chvostka (1835 — 1884), rodáka z Místku na Morave (obr. 6), ktorý sa veľmi intenzívne zapodieval nervovými chorobami, ako o tom svedčí jeho 52 prác nielen vo viedenských lekárskech periodikách, ale aj v novozaloženom *Časopise lékařů českých* (1862), a tým vlastne kládol prvé základy našej novodobej klinickej neuropatológie a fyzioterapie. Chvostek bol vraj tak vynikajúcim klinikom, že podľa Albertovho názoru predstihol Škodu, Oppolzera i Duchka (14, 18). Ako prvý u nás rozpoznal roztrúsenú sklerózu a opakovane o nej písal. Jeho meno dodnes prežíva v tzv. Chvostkovom príznaku pri tetánii a spazmofilii (Vítek). Nazdávame sa, že absolventi Jozefína — najmä z tretieho obdobia jeho existencie (1854 — 1874), kedy jeho pedagogicko-vedecká úroveň bola vysoká — mohli mať na vtedajšiu dobu primerané neurologické znalosti pre svoju vojskovú a nemocničnú prax v mieri i v poli.

Ako sme už raz povedali, boli vojaci s nervovými a duševnými chorobami spočiatku oše-

³⁾ Ako vidieť, mal Giovanni Alessandro Brambilla (1720—1800) pomerne dobrý prehľad o vtedajšej neuropatológii. Odchovaný padovskými profesormi chirurgie Grazziolim a Berettom slúžil sprvoti ako nižší, potom ako plukovník chirurg. Roku 1763 sa stal na van Swietenovo doporučenie osobným lekárom Jozefa II., ktorý ho 1778 poveril dozorom nad celým vojenským zdravotníctvom s úlohou radikálne ho zreformovať. I napriek niektorým jeho osobným a spoločenským chybám, ktoré mu jeho spolupracovníci a napríklad i členovia viedenskej lekárskej fakulty vyčítali, postaral sa Brambilla predovšetkým o riadne vzdelanie všetkých vojenských lekárov, v prvom rade na úseku vojnovnej chirurgie, tým, že jeho pričinením bola vybudovaná a dňa 7. novembra 1785 slávnostne otvorená Vojenská medicínsko-chirurgická akadémia vo Viedni (nazývaná tiež Jozefinum).

Obr. 4. J. A. Brambilla: Instruktion für die Professoren der k. k. chirurgischen Militärakademie (1784).
Titulný list

Obr. 5. J. A. Brambilla: Reglement für die k. k. Feldchirurgen (1789). Titulný list

trovaní na interných oddeleniach posádkových, resp. poľných nemocníc, úrazy hlavy, samozrejme, na chirurgii. Začiatky osobitne organizovanej neuropsychiatrickej starostlivosti spadajú ešte do obdobia predjosefínskych „reformiem“ vojenského zdravotníctva. Funkciu kvázi prvých „neuropsychiatrických“ zariadení plnili sprvoti oddelenia pre choromyseľných, zriadené pri každej nemocnici vojenskej invalidovne⁴). V Čechách to bola invalidovňa v Prahe-Karlíne (obr. 7), postavená 1732 až 1735 zo základiny Petra Strozziho (24), a na Slovensku invalidovňa v Trnave z roku 1847, umiestnená v budove bývalej trnavskej univerzity (obr. 8). Jej oddelenie pre choro-

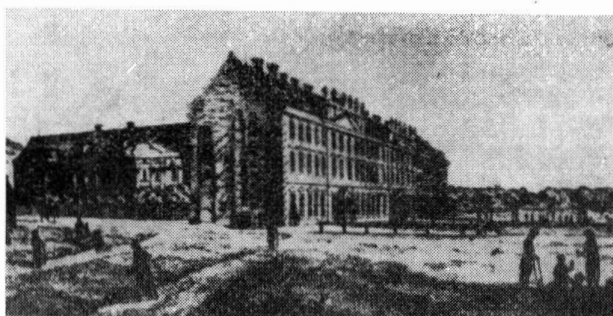
myseľných, dislokované v zrušenom kláštore klarisiek na Halenárskej ulici č. 46 (obr. 9, dnes Múzeum na Múzejnom námestí), fungova-

Vojenskému zdravotníctvu dal pevnú organizáciu s centrálnym vedením i kontrolou a vo vojsku zaviedol jednotnú zdravotnícku doktrínu a prax usmerňovanú poriadkami a nariadeniami. Za týmto účelom sám napísal všetky prvé vojenskoorganizačné (obr. 5) i odborné predpisy. Jeho zásluha spočíva i v tom, že pozdvihol chirurgiu v monarchii na úroveň vedy a zrovnoprávnil ju s internou medicínou. Prvým profesorom chirurgie na Jozefíne sa stal Ján Nepomuk Hunčovský (1752–1793) z Čiech pod Kosířom (v okrese Prostějov) a jeho nástupcom v roku 1798 bol Anton Beinl (1749–1820), rodák z Českých Budějovic, predtým prosektor na tejto vysokej škole.

⁴) Totiž ku každej vojenskej invalidovni patrila aj nemocnica s tromi lekármi (1+2) a s oddelením pre telesne a duševne chorých a samostatná lekáreň.

Obr. 6. František Chvostek (1835 – 1884)

Obr. 7. Vojenská invalidovňa v Prahe — Karlíne. Dobová rytina neznámeho autora z polovice 18. storočia

lo hneď od svojho začiatku viac — menej ako vojenský ústav so širším okruhom pôsobnosti. Pravda, jeho charakter bol prevažne psychiatrický, čiastočne aj s azylovým zameraním pre nemohúcich a prestarnutých dôstojníkov a s uzavretým oddelením pre väzňov (12, 16). Z nervové chorých tu boli ošetrovaní iba tí, u ktorých boli v popredí závažné psychické príznaky (atero cerebrí, syfilis CNS atď.) a iste i iné ochorenia nervovej sústavy, skrývajúce sa za rôznymi psychiatrickými diagnózami.

Po zavedení všeobecnej brannej povinnosti v roku 1868 se ukazovala čoraz viac potreba širšie koncipovanej a dostupnej odbornej pomoci nervové a duševne chorým vojakom. Preto i vzhľadom na trend civilnej neuropsychiatrie boli pri niektorých posádkových ne-

mocniciach zriaďované samostatné neuropsychiatrické oddelenia. Tak sa v roku 1909 osamostatnilo neuropsychiatrické oddelenie v Prahe, umiestnené v nemocnici na Karlovom námestí s väzenským oddelením v pobočke na Hradčanoch, ktoré do týchto čias bolo akýmsi príveskom interného oddelenia (6). Pracoval tu doc. MUDr. Arnold Sträussler (neskoršie profesor psychiatrie na viedenskej univerzite) a štabný lekár MUDr. K. Šlechta. Azda ešte pred prvou svetovou vojnou bolo otvorené neuropsychiatrické oddelenie Posádkovej nemocnice v Brne a v Olomouci. V Bratislave, v Komárne a v Košiciach nebolo takéto oddelenie zriadené a vojaci boli zvyčajne odosielaní do Brna alebo do Olomouca. Fakultatívne plnila túto funkciu i trnavská psychiatria tamojšej nemocnice invalidovne.

Obr. 9. Bývalý Vojenský ústav pre nervové a duševné choroby v Trnave. Dnes Múzeum na Múzejnom námestí. Súčasný stav

Obr. 8. Vojenská invalidovňa v Trnave. Dobová snímka

Tieto oddelenia sa zapodievali hlavne diagnostickým pozorovaním a posudzovaním oligofrénií, záchvatových stavov, rôznych porúch vedomia, neurózami, psychopatiemi, etylizmom, samovražednosťou, reaktívnymi a účelovými stavmi, psychózami⁵⁾ a skúmaním duševného stavu pre súdne účely. Na druhej strane sa začali niektorí lekári čoraz viac venovať aj rozpoznávaniu a liečeniu chorôb mozgu, miechy, plien a periférnych nervov, systémových a svalových ochorení a následkov po úrazoch hlavy. Tak na začiatku nášho storočia vznikol i v armáde dvojjedlný odbor — vojenská neuropsychiatria. Na jej odbornú náplň, súčasné diagnostické a liečebné možnosti môžeme usudzovať napríklad z tretieho zväzku Dümsovhovho *Handbuch der Militärkrankheiten* (Lipsko 1900), ktorý prehľadne pojednáva o danej problematike na prelome 19. a 20. storočia (2). Samozrejme, že rozsah a konkrétna úroveň odbornej starostlivosti na týchto odde-

⁵⁾ Psychotickí vojaci se však spravidla odosielali priamo do civilných psychiatrických ústavov, ktoré sa začali v našich krajoch budovať od druhej polovice 19. storočia.

leniach bol vtedy ovplyvňovaný predovšetkým erudíciou lekárov a morálnymi i pracovnými kvalitami ošetrojúceho personálu, no aj vtedajšími názormi na etiopatogenézu nervových a duševných chorôb, Charcotovým učením

o hystérii i všeobecne prijímanou koncepciou tzv. organických a funkcionálnych ochorení a napokon, pravdaže, tiež nutnosťou odhaľovať všelijaké účelové tendencie.

[Dokončenie]